

Autoreferat

1. **Imiona i nazwisko:** Monika Izabela Dąbkowska (nazwisko rodowe Bäcker)

2. **Posiadane dyplomy, stopnie naukowe:**

2003 r. – Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Nauk Humanistycznych, tytuł magistra w zakresie pedagogiki, specjalność: oligofrenopedagogika oraz pedagogika opiekuńczo–wychowawcza, na podstawie pracy magisterskiej pt.: „Zaburzenia w odżywianiu się a dyspozycje emocjonalne u młodzieży licealnej”, napisanej pod kierunkiem dr hab. Henryka Gasiuła, prof. UKSW. Recenzentem był dr hab. Kazimierz Kotlarski.

2005 r. - Wielkopolskie Towarzystwo Terapii Systemowej w Poznaniu we współpracy z Uniwersytetem w Heidelbergu i Saarlandzkim Towarzystwem Terapii Systemowej, tytuł psychoterapeuty systemowego na podstawie zakończonego egzaminem kursu psychoterapii systemowej.

2007 r. - Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Nauk Humanistycznych, stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, na podstawie rozprawy doktorskiej pt.: „Styl atrybucji oraz funkcjonowanie społeczne adolescentów z zespołem nadpobudliwości z zaburzeniami koncentracji uwagi (ADHD)”, napisanej pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Ryszarda Borowicza. Recenzentami rozprawy byli prof. zw. dr hab. Stanisław Kowalik oraz prof. zw. dr hab. Marzenna Zaorska.

2011 r. - Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Społecznych, tytuł magistra w zakresie psychologii, specjalizacja: psychologia kliniczna i psychologia sądowa, na podstawie pracy magisterskiej pt. „Struktura rodziny a wyposażenie domu i otoczenia w zabawki stymulujące rozwój małych dzieci”, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Anny I. Brzezińskiej. Recenzentem była prof. dr hab. Elżbieta Hornowska.

2013 r. - Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Sopocie, tytuł seksuologa klinicznego na podstawie zakończonych egzaminem studiów podyplomowych.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych:

od 15 października 2007 r. do 30 września 2018 r.: adiunkt w Katedrze Pedagogiki Specjalnej¹ na Wydziale Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

od 01 października 2018 r. do chwili obecnej: adiunkt w Zakładzie Pedagogiki Specjalnej Instytutu Pedagogiki na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego

Pozostałe miejsca zatrudnienia i zajmowane stanowiska:

od 2004 r. do 2005 r.: nauczyciel języka niemieckiego w Szkole Podstawowej nr 1 w Toruniu

od dnia 13 lutego 2015 r. do dnia 31 grudnia 2019 r.: biegły sądowy w zakresie seksuologii przy Sądzie Okręgowym w Toruniu

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2018 r. poz. 1789):

a) tytuł osiągnięcia naukowego:

„Wykorzystanie seksualne dziewcząt z niepełnosprawnością intelektualną”

b) autor, tytuł publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa, recenzenci wydawniczy:

¹ W Katedrze Pedagogiki Specjalnej do dnia 31. 08. 2013 r.; po zmianie nazwy w Katedrze Pedagogiki Rehabilitacji i Resocjalizacji od dnia 01. 09. 2013 r.; po zmianie nazwy w Katedrze Studiów nad Niepełnosprawnością i Tanatopedagogiki od dnia 01. 09. 2015 r.; po zmianie nazwy w Katedrze Tanatopedagogiki i Terapii od dnia 01. 06. 2017 r.; po zmianie nazwy w Katedrze Logopedii od dnia 01. 01. 2018 r.

Monika I. Dąbkowska, *Wykorzystanie seksualne dziewcząt z niepełnosprawnością intelektualną*, 2019, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, ISBN 978-83-66220-98-0 (ss. 261).

Recenzenci wydawniczy:

prof. zw. dr hab. Amadeusz Krause

prof. zw. dr hab. Marzenna Zaorska

- c) omówienie celu naukowego ww. pracy, problemów badawczych i osiągnięć wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

Prezentowana monografia naukowa wpisuje się w podejmowane przeze mnie działania – tak badawcze, koncentrujące się na seksualności osób z niepełnosprawnością, jak i dydaktyczne, skupiające się na przygotowaniu do pracy przyszłych pedagogów specjalnych oraz praktyczne, polegające na diagnostyce oraz pomocy osobom z niepełnosprawnością. Wiąże się ona z moim wykształceniem, stanowi także wynik doświadczeń zawodowych związanych z moją pracą we wszystkich obszarach.

Z literatury przedmiotu wynika, iż w konsekwencji doświadczenia wykorzystania seksualnego pojawiają się następstwa w obszarach funkcjonowania emocjonalnego i behawioralnego, seksualnego, czy w obszarze zdrowia psychicznego u dzieci i młodzieży doświadczających różnych form przemocy seksualnej. Teoretycy i praktycy zajmujący się omawianym zjawiskiem wskazują, iż wraz ze wzrostem inwazyjności wykorzystania seksualnego rośnie poziom obciążenia dziecka–ofiary i ponoszone przez nie konsekwencje (Beisert, 2004; Kendall-Tackett i in., 1993; Russell, 1986). Formy wykorzystania seksualnego przekładają się na ujawniane przez poszkodowane dzieci negatywne następstwa w różnych sferach ich funkcjonowania.

Z badań o charakterze klinicznym i empirycznym wynika, iż doświadczenie wykorzystania seksualnego jest czynnikiem niekorzystnym, zaburzającym naturalny przebieg rozwoju i funkcjonowania ofiary w wielu sferach. Konsekwencje doświadczanej przemocy manifestują się nie tylko w sferze seksualności ofiary, ale również jej: stanu emocjonalnego, funkcjonowania behawioralnego, społecznego i zdrowia psychicznego (np.: Beisert, 2010;

Finkelhor, 1988; Friedrich, 1997; Kendall-Tackett i in.; 1993; Zielona-Jenek M., Chodecka, 2010). W sposób oczywisty dotyczy to także osób z niepełnosprawnością intelektualną. Doniesienia dotyczące wykorzystywania seksualnego dzieci, choć nieliczne opisujące te, z niepełnosprawnością intelektualną, wskazują, że w wyniku nadużyć doświadczają one poważniejszych konsekwencji w różnych sferach funkcjonowania na przestrzeni całego życia (Becker, 2001; Dąbkowska, 2018; Parchomiuk, 2018).

Cele podjętego w przedstawionej monografii problemu badawczego były złożone. Głównym celem prowadzonych badań było ustalenie czy istnieją różnice pomiędzy dziewczynkami z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim a dziewczynkami z grupy odniesienia w zakresie doświadczenia przez nie wykorzystania seksualnego oraz ujawnianych w wyniku tego konsekwencji w kontekście roli czynników rodzinnych. W kolejnym kroku poszukiwano związków pomiędzy czynnikami rodzinnymi, doświadczeniem urazu psychoseksualnego a jego konsekwencjami u badanych dziewczynek.

Postawiono więc następujący główny problem badawczy: P₁ jakie są różnice pomiędzy dziewczynkami z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim a dziewczynkami pełnosprawnymi w ujawnianych przez nie konsekwencjach wykorzystania seksualnego (w różnych obszarach ich funkcjonowania)?

W próbie zmierzenia się z odpowiedzią na główny problem badawczy pomocne i diagnostyczne dla tego okazało się być poszukiwanie różnic pomiędzy dziewczynkami z lekką niepełnosprawnością intelektualną a dziewczynkami pełnosprawnymi w samym doświadczeniu urazu psychoseksualnego – jego charakterystyki, inwazyjności, czasu trwania, czy sposobu doprowadzenia dzieci do przemocy seksualnej i relacji ze sprawcą tej przemocy.

Wśród badaczy zajmujących się wykorzystaniem seksualnym dzieci i wskazujących na zróżnicowaną skalę możliwych ich następstw, panuje bowiem wyjątkowa zgodność obserwacji, że jednym z najbardziej znaczących czynników ryzyka usposabiających do nadużyć seksualnych jest niepełnosprawność intelektualna ofiar. Wskazuje się, że u takich dzieci ryzyko doświadczenia przemocy seksualnej jest od czterokrotnie do dziesięciokrotnie większe niż u dzieci nieobarczonych niepełnosprawnością intelektualną. Dzieci z niepełnosprawnością intelektualną są także dłużej wykorzystywane seksualnie, ujawniają

bardziej uporczywe następstwa tych nadużyć, a podejmowana wobec nich przemoc seksualna wiąże się najczęściej z przekraczaniem granic cielesności (Denno, 1997; Morano, 2001).

Główny problem badawczy został więc uszczegółowiony przeze mnie w następujący sposób:

P_I jakie są różnice pomiędzy dziewczynkami z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim a dziewczynkami pełnosprawnymi w doświadczeniu wykorzystania seksualnego?

W kolejnym kroku poszukiwano także możliwych związków pomiędzy doświadczeniem przemocy seksualnej przez badane dziewczynki (zmiennymi niezależnymi) a ujawnianymi przez nie konsekwencjami urazu psychoseksualnego w różnych sferach funkcjonowania (zmiennymi zależnymi).

Podjmując próbę rozumienia następstw przemocy seksualnej trzeba też było odnieść się do czynników środowiskowych, w których osadzone jest dziecko. Czynniki te stanowią mogą bowiem swoisty bufor zabezpieczający przed niekorzystnymi konsekwencjami urazu psychoseksualnego, jak i ryzyko doświadczenia przemocy. Oczywiście jest, że dziewczynki z niepełnosprawnością intelektualną szczególnie potrzebują wsparcia w możliwych dla nich zasobach – środowiskowych, indywidualnych, psychologicznych, dzięki którym negatywne konsekwencje wykorzystania seksualnego mogą być zminimalizowane (por. m.in.: Beisert, 2004), jak i wśród znaczących osób, opiekunów i terapeutów. W literaturze wskazuje się np., że rodzaj reakcji rodziców na ujawnienie przez dziecko wykorzystania seksualnego wpływa na możliwość rozwoju stresu pourazowego w następstwie narażenia na przemoc seksualną (Friedrich, 1995).

Sformułowano więc drugi szczegółowy problem badawczy:

P_{II} jakie są różnice pomiędzy dziewczynkami z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim a dziewczynkami pełnosprawnymi w obrazie rodziny?

Analizowano także ewentualne zależności pomiędzy obrazem rodziny dziewczynek (zmiennymi niezależnymi) a ujawnianymi przez nie konsekwencjami wykorzystania seksualnego (zmiennymi zależnymi). Temu działaniu towarzyszyła jednak świadomość, że nie zawsze związek między przedstawionymi zmiennymi to związek jednostronny. W

przypadku części spośród nich (także pomiędzy obrazem rodziny a ujawnianymi konsekwencjami wykorzystania seksualnego) można założyć istnienie dwustronnych powiązań – zależności mającej raczej cyrkularny charakter. Funkcjonowanie rodziny może bowiem wpływać na następstwa nadużyć seksualnych; z kolei ujawniane przez dzieci konsekwencje wykorzystania seksualnego w sposób oczywisty mogą wpływać na funkcjonowanie rodziny.

Szukając zależności pomiędzy obecnymi w życiu dziewczynek czynnikami wynikającymi z doznanego urazu psychoseksualnego oraz rodzinnymi a następstwami przemocy seksualnej wykonano w ostatnim etapie badań analizę skupień metodą dwustopniową. Na podstawie analizy skupień wyodrębniono trzy grupy dziewczynek, które doświadczyły wykorzystania seksualnego w swoim rozwoju i – w konsekwencji – ujawniają różne następstwa tej przemocy seksualnej.

Miejscem badań dzieci oraz rodziców, których wyniki zawarte są w przedstawionej monografii, był Zakład Opieki Zdrowotnej w Toruniu. Trwały one w okresie od września 2014 r. do czerwca 2018 r. Badania te były częścią wykonywanej pracy diagnostycznej, terapeutycznej i psychoedukacyjnej prowadzonej przeze mnie. W ciągu tych prawie czterech lat – dzięki systematycznej pracy w poradni oraz sporządzaniu opinii w roli biegłej sądowej z zakresu psychologii-seksuologii – przebadano wiele dzieci oraz osób dorosłych, które doświadczyły urazu psychoseksualnego i poszukiwały pomocy oraz wsparcia w radzeniu sobie z tym doświadczeniem. Jednocześnie – mając na uwadze prowadzone badania naukowe oraz założone kryteria do tych badań – przebadano 92 dzieci w wieku od 7 do 12 lat, które zgłosiły wcześniej (rodzicom, opiekunom, nauczycielom, pedagogom) doświadczenie wykorzystania seksualnego w poprzedzających badanie ostatnich 12 miesiącach.

Grupa badana obejmowała ostatecznie 32 dziewczynki z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w wieku od 7. do 12. roku życia, które doświadczyły wykorzystania seksualnego oraz ich prawnych opiekunów. Grupa odniesienia składała się z 33 dziewczynek w normie intelektualnej, w wieku od 7. do 12. roku życia, które doświadczyły wykorzystania seksualnego oraz ich prawnych opiekunów.

W badaniu zachowane zostały wymagane standardy etyczne (por.: Przyłuska-Fischer i in., 2015). Udział rodziców i dzieci z grupy badanej i grupy odniesienia był dobrowolny, w

każdym przypadku wyrażana była pisemna zgoda na udział w badaniu, a odmowa nie wpływała na jakość opieki terapeutycznej ani na obiektywizm orzecznicy (por.: Lew-Starowicz, Stusiński, 2015; Pastwa-Wojciechowska, 2000). Badanie nie naruszało dóbr osobistych ani integralności indywidualnej, przeprowadzone było za wiedzą i akceptacją opiekunów prawnych. Jednocześnie, aby spełnić warunki standaryzacji badań, były one przeprowadzane wyłącznie przez jedną osobę. Ogranicza to zmienność wyników zależną od sposobu nawiązywania kontaktu i wpływu cech osobowościowych badającego (Hornowska, 2001; Margasiński, 2012).

Przeprowadzone badania ujawniły, że dziewczynki z niepełnosprawnością intelektualną różnią się istotnie statystycznie od swoich pełnosprawnych rówieśniczek w zakresie ujawnianych konsekwencji wykorzystania seksualnego. Różnice w obserwowanych następstwach doznanej przemocy seksualnej pomiędzy grupą badaną a grupą odniesienia obserwowane były niemal we wszystkich omawianych sferach funkcjonowania dziewczynek – społecznej, behawioralnej, seksualnej i w zakresie zdrowia psychicznego. Potwierdzone w badaniu, istotne statystycznie różnice pomiędzy dziewczynkami z grupy badanej a dziewczynkami z grupy odniesienia dotyczyły także częstotliwości oraz rozpiętości czasowej doświadczanej przez nie przemocy seksualnej. Badania udokumentowały też związki pomiędzy wybranymi czynnikami rodzinnymi, elementami urazu psychoseksualnego a jego konsekwencjami u badanych dziewczynek.

Uzyskane wyniki z badań (szczegółowo opisane w prezentowanej monografii) i potwierdzenie najważniejszych hipotez prowadziły więc do sformułowania zaleceń uogólnieniach – także na język praktyki. Zalecenia te odnoszą się do możliwości ograniczenia wystąpienia zjawiska wykorzystania seksualnego niepełnosprawnych intelektualnie dziewczynek, do sposobów minimalizowania ich stopnia urażliwości, a w konsekwencji i skali następstw takich aktów wykorzystania.

Niepełnosprawność intelektualna stanowi poważny czynnik pogarszający i tak niekorzystne następstwa wykorzystania seksualnego dziewczynek. Celem ograniczenia zasięgu tych następstw potrzebne są działania zwiększające wiedzę rodziców o seksualności ich niepełnosprawnego intelektualnie dziecka, o szczególnej podatności takiego dziecka na możliwe wykorzystanie seksualne, o możliwych sygnałach, mogących świadczyć o

zagrożeniu molestowaniem, o ważności wczesnej interwencji wobec poszkodowanego dziecka i o miejscach i sytuacjach, gdzie taką pomoc można uzyskać. Jest to postulowane, jednocześnie oczywiste zadanie dla pedagoga specjalnego, realizowane w bezpośredniej pracy z dzieckiem niepełnosprawnym intelektualnie i jego rodziną.

Powyżej nakreślone ryzyko doświadczenia wykorzystania seksualnego przez dzieci z niepełnosprawnością intelektualną oraz konsekwencje z tego wynikające w różnych sferach ich funkcjonowania, nie zostały jak dotąd opisane w Polsce. Próba eksploracji tego obszaru, na przykładzie prezentowanych badań obejmujących grupę dziewczynek z lekką niepełnosprawnością intelektualną w porównaniu do grupy odniesienia, jest nadal zachętą do dalszych poszukiwań badawczych.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo - badawczych

W podejmowanych przeze mnie działaniach naukowych uwidaczniają się cztery zasadnicze obszary problemowe:

Obszar pierwszy: *funkcjonowanie osób z zaburzeniami psychicznymi*

Obszar drugi: *problematyka przemocy (w perspektywie edukacyjnej i klinicznej)*

Obszar trzeci: *uwarunkowania rozwoju i dyskurs o niepełnosprawności*

Obszar czwarty: *seksualność osób z niepełnosprawnością*

Wyodrębnione obszary problemowe to swoisty kompromis pomiędzy dążeniem do czytelności opisu pracy naukowej a obawą przed zbytnim uproszczeniem. Przedstawione obszary problemowe nie funkcjonują w sposób rozłączny, ale wiążą się ściśle ze sobą, uzupełniają wzajemnie i przeplatają. Wynikają z nieprzerwanego zdobywania wiedzy i pogłębiania swoich kompetencji praktycznych. Ostatecznie widoczne jest też stopniowe ogniskowanie zakresu swych teoretycznych i empirycznych poszukiwań wokół seksualności człowieka. Tym, co zdecydowanie scala podejmowane przeze mnie działania to konsekwentne - od czasu uzyskania świadectwa dojrzałości w 1998 roku - zmierzanie ku poznaniu i pomocy osobom z niepełnosprawnością.

Obszar pierwszy: *funkcjonowanie osób z zaburzeniami psychicznymi*

Zdecydowanie widoczne w moim życiu jest stałe związanie się z Uniwersytetem. Przez wiele lat zdobywałam wiedzę i pracowałam na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, a od 01. października 2018 r. – w związku ze zmianą miejsca zamieszkania – rozpoczęłam pracę na Uniwersytecie Gdańskim.

W latach 1998 – 2003 studiowałam na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, kończąc z wynikiem bardzo dobrym pedagogikę i uzyskując podwójną specjalizację: w zakresie pedagogiki specjalnej oraz w zakresie pedagogiki opiekuńczo - wychowawczej. Już w czasie studiów prowadziłam – jeszcze niesamodzielnie, w ramach Studenckiego Koła Naukowego - prace badawcze dotyczące funkcjonowania młodzieży z zaburzeniami odżywiania. Podjęliśmy wówczas próbę wyznaczenia czynników osobowościowych i socjologicznych, charakterystycznych dla młodzieży szkół średnich dotkniętych tymi problemami, dokonaliśmy też oszacowania rozpowszechnienia *spectrum* zaburzeń w odżywianiu. Efekty tych dociekań prezentowane były w ogólnopolskich periodykach naukowych:

Dąbkowski M., **Bäcker M.** (2001). *Czynniki osobowościowe i socjologiczne a rozpowszechnienie zaburzeń w odżywianiu wśród młodzieży szkół średnich*. Psychiatria Polska, 35, 3, Supl. 1, 51.

Dąbkowski M., Pietrzak S., **Bäcker M.**, Muzalewski P., Czerebiej M. (2001). *Ocena rozpowszechnienia spektrum zaburzeń w odżywianiu w populacji studentów kierunków uniwersyteckich (Bydgoszcz, Toruń)*. Psychiatria Polska, 35, 3, Supl. 1, 51.

Dąbkowski M., **Bäcker M.**, Czerebiej M., Muzalewski P., Pietrzak S. (2004). *Spektrum zaburzeń w odżywianiu wśród 20-22 letnich studentów - przejawy, czas trwania, rozpowszechnienie*. Psychiatria Polska, 3, Supl. 1., 46.

Zarysowany w tym okresie obszar badawczy odnoszący się do młodzieży z problemami behawioralno-emocjonalnymi stał się celem moich dalszych, już indywidualnych dociekań. Skupiłam się na emocjonalnych uwarunkowaniach zaburzeń w odżywianiu, nowatorsko wykorzystując narzędzia badawcze. Oceniałam związki pomiędzy zaburzeniami odżywiania a inteligencją emocjonalną rozumianą jako zdolność do rozpoznawania i kierowania własnymi emocjami i dostrzegania ich u innych, z wykorzystywaniem tych umiejętności w kierowaniu własnymi działaniami. Badałam także związki między tym problemem behawioralnym a aleksytymią - cechą osobowości definiowaną jako trudności w identyfikowaniu i opisywaniu swych uczuć i skłonnością do kierowania na zewnątrz stylów poznawczych. Badania te stały się podstawą pracy magisterskiej pt.: „Zaburzenia w odżywianiu się a dyspozycje emocjonalne u młodzieży licealnej”, obronionej z wynikiem bardzo dobrym (Promotorem pracy był prof. dr hab. Henryk Gasiul, Recenzentem był dr hab.

Kazimierz Kotlarski). W starannie przeprowadzonych badaniach ilościowych wykazałam, że niska inteligencja emocjonalna związana jest z większym prawdopodobieństwem wystąpienia jadłowstrętu psychicznego. Wśród osób z przeciętnym poziomem inteligencji emocjonalnej bardzo rzadko spotykamy osoby z anoreksją, jak i z bulimią. Związki aleksytymii z zaburzeniami w odżywianiu nie były znaczące.

Dostrzeżony wówczas zakres problemów i ich wpływ na funkcjonowanie adolescentów absorbował moje zainteresowania w dalszych latach. Wychodząc od wyników powyżej opisanych badań postulowałam specyficzne działania prewencyjne wobec zaburzeń w odżywianiu. Zajęłam się też rozpowszechnieniem zaburzeń w odżywianiu i *spectrum* tychże zaburzeń, operacjonalizowanych jako czynniki ryzyka ich wystąpienia. Uzyskane wyniki opublikowano w czasopismach polskich i zagranicznych:

Dąbkowska M. (2006). *Dyspozycje emocjonalne jako obiecujący obszar profilaktyki zaburzeń w odżywianiu - badania własne*. *Silva Rerum* Nr 6/ Nr 7, 23–26.

Dąbkowska M. (2006). *Emotional dispositions as promising area of preventive actions in Eating Disorders – own research*. W: Sieviernyj A. A., Szewczenko U. S. (red.): *Molodoje pokolenie XXI wieku: aktualnyje problemy socialno-psychologiczieskiego zdorowia*, Izdatielsko-poligraficzeskij centr „Globus” Moskwa, 269–270.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.** (2009). *The prevalence of anorectic-like spectrum disorders and its risk factors in an adolescent school-based sample in Poland*. *American Academy of Child and Adolescent Psychiatry. Scientific Proceedings 56th Annual Meeting. Oct 27 - Nov 01, 2009. Honolulu, HI, US*, 222.

Dąbkowska M. (2012). *Jadłowstręt psychiczny i bulimia – w świetle badań własnych*. W: K. M. Wasilewska – Ostrowska (red.) *Dzieci i młodzież w obliczu współczesnych problemów i zagrożeń*. Kujawsko – Pomorska Szkoła Wyższa, Bydgoszcz, 49–70.

Tematykę tę poruszałam też na konferencjach w Polsce i USA:

Dąbkowski M., Pietrzak S., Czerebiej M., Muzalewski M., **Bäcker M.**: *Ocena rozpowszechnienia spektrum zaburzeń odżywiania w populacji studentów kierunków uniwersyteckich*, XVI Ogólnopolska Konferencja Sekcji Naukowej Psychiatrii Dzieci i Młodzieży PTP, Toruń, 1999.

Dąbkowski M., **Bäcker M.**: *Czynniki osobowościowe i socjologiczne a rozpowszechnienie zaburzeń w odżywianiu wśród młodzieży szkół średnich*, XL Zjazd Psychiatrów Polskich „Integracja Psychiatrii”, Kraków, 2001.

Pietrzak S., Czerebiej M., Muzalewski P. **Bäcker M.**, Dąbkowski M.: *Ocena rozpowszechnienia spektrum zaburzeń odżywiania w populacji studentów kierunków uniwersyteckich*, XIX Ogólnopolska Konferencja Sekcji Naukowej Psychiatrii Dzieci i Młodzieży PTP, Wisła, 2003.

Dąbkowski M., **Bäcker M.**, Czerebiej M., Muzalewski P., Pietrzak S.: *Spektrum zaburzeń w odżywianiu wśród 20-22 – letnich studentów – przejawy, czas trwania, rozpowszechnienie*, XLI Zjazd Psychiatrów Polskich „Oblicza Psychiatrii”, Warszawa, 2004.

Dabkowski M., **Dabkowska M.:** *The Prevalence of Anorectic-Like Spectrum Disorder and Its Risk Factors in an Adolescent School-Based Sample in Poland*, International Congress of American Academy of Child & Adolescent Psychiatry (AACAP), Honolulu, Hawaii, USA, 2009.

Bezpośrednio po studiach magisterskich, w latach 2003 – 2007 uczestniczyłam w Studiach Doktoranckich Wydziału Humanistycznego UMK w Toruniu, kończąc je z wynikiem bardzo dobrym. W ich trakcie zmierzyłam się z kolejnym projektem badawczym, który był konsekwencją próby eksploracji naukowej moich rocznych doświadczeń praktycznych pracy nauczycielskiej w Szkole Podstawowej nr 1 w Toruniu. Podobnie jak dla wielu rozpoczynających pracę pedagogów, swoistym wyzwaniem był dla mnie wówczas kontakt z dziećmi z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej z zaburzeniami uwagi (*Attention Deficit/Hyperactivity Disorder - ADHD*). Dostrzegłam jednak u nich nie tylko impulsywność i niepodporządkowanie zasadom szkolnym, lecz także doznawanie przez nich permanentnej sytuacji ograniczonego wpływu na swoje działanie, prowadzące do deficytów motywacyjnych, poznawczych i emocjonalnych. Pozwoliło mi to na zaproponowanie sposobu funkcjonowania ucznia z ADHD jako modelu „wyuczonej bezradności” opisanej przez M. Seligmmana (1975; 1991). Wprowadzenie paradygmatu psychologii poznawczej do zrozumienia sposobu funkcjonowania osób z nadpobudliwością psychoruchową miało charakter nowatorski. W ten sposób znalazłam się *nolens volens* w miejscu stale już definiującym moje zainteresowania w nauce – na pograniczu pedagogiki, pedagogiki specjalnej oraz psychologii rozwojowej i klinicznej.

Proponowany model pozwalał na zrozumienie znaczenia przeżytych przez młodego człowieka doświadczeń - zwłaszcza w relacji z innymi, znaczącymi ludźmi - dla zróżnicowania osobistych losów. Gromadzone przez całe życie odwzorowywania i antycypacje doświadczeń (nazywane przez G. Kelly’ego „konstruktami” intelektualnymi) stopniowo organizują życie człowieka, porządkując rozbieżności kognitywne i zwiększając zasoby. Tworzone są dzięki temu style poznawcze – względnie trwałe preferencje jednostki do odbioru i kategoryzowania informacji oraz determinujące kierunki działania. Stabilność w uruchamianiu nawet niepożądanych podmiotowo zachowań tłumaczą teorie uczenia się, wprowadzając pojęcie braku własnej skuteczności, jako poznawczego, autoregulacyjnego mechanizmu oczekiwania porażki w próbach poradzenia sobie z traumatyzującym zdarzeniem. Doświadczenie stałego ciągu porażek pomimo podejmowanych prób ich przezwyciężenia jest mechanizmem powstania „wyuczonej bezradności”.

Uogólnianie i trwanie w czasie stanu bezradności jest zdeterminowane stylem atrybucji, tj. podmiotowymi przekonaniem o umiejscowieniu źródeł tych porażek i możliwościami ich kontroli. Zjawisko atrybucji ma charakter społeczny – związane jest z porównywaniem własnych możliwości do możliwości innych osób. To właśnie nawykowy styl atrybucji wpływa na los człowieka determinując jego wybory.

Dzieci z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej z deficytami uwagi, impulsywne i nieuważne, z racji swych zaburzeń stale narażone są na doświadczanie niepomysłnych zdarzeń; nie umieją ich kontrolować ani wpływać na ich następstwa. Mało zgrabne i nieefektywne, mimo wysiłku i psychometrycznie ocenianej inteligencji jako przeciętnej – nie potrafią zapamiętać i odtworzyć wyuczonego materiału. Nie potrafią podporządkowywać się normom obowiązującym w klasie, grupie rówieśniczej. Zwykle odrzucane są przez rodziny, środowisko szkolne i rówieśnicze.

Odpowiedzią na pytanie czy u dzieci z zespołem nadpobudliwości rzeczywiście dominuje pesymistyczny styl wyjaśniania zdarzeń i jaki ma to wpływ na ich funkcjonowanie społeczne była moja praca doktorska z roku 2007, napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Ryszarda Borowicza. Praca ta, wysoko oceniana w recenzjach doktorskich i wydawniczych przez prof. zw. dr hab. Marzennę Zaorską, prof. dr hab. Stanisława Kowalika i prof. zw. dr hab. Romana Ossowskiego, ukazała się w formie książkowej pt. „Styl atrybucji oraz funkcjonowanie społeczne adolescentów z zespołem nadpobudliwości z zaburzeniami koncentracji uwagi (ADHD)”.

W badaniu zachowane zostały wszystkie standardy etyczne. Zasadnicze procedury poprzedzono akceptacją Komisji Bioetycznej Collegium Medicum w Bydgoszczy Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Badanie zostało przeprowadzone w dwóch grupach: grupie badawczej i grupie odniesienia. Wśród narzędzi wykorzystanych w pracy użyto po raz pierwszy w Polsce najbardziej zalecaną i aktualną w piśmiennictwie światowym metodologię: kwestionariusze problemów emocjonalno-behawioralnych i społecznych (CBCL i YRS) T. Achenbacha, wystandaryzowane dla populacji polskiej przez prof. dr hab. Tomasza Wolańczyka. Ta unikalna w skali światowej analiza funkcjonowania chłopców z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej w paradygmacie psychologii poznawczej, z zaproponowaniem nowatorskich rozstrzygnięć epistemologicznych i interwencji korekcyjnych pozwoliła udowodnić w sposób dobitny, po raz pierwszy i w niespotykanie

dużej jednorodnej grupie, że adolescenti z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej prezentują wyraźnie bardziej pesymistyczną atrybucję zdarzeń w porównaniu do swoich rówieśników z grupy odniesienia oraz, że bardziej pesymistyczny styl atrybucji dzieci z ADHD związany jest z gorszym funkcjonowaniem społecznym.

Wyniki tych ilościowych badań empirycznych, a także równolegle prowadzonych dalszych badań pogłębiających tematykę funkcjonowania uczniów z ADHD prezentowałam na konferencjach krajowych i światowych:

Głapa K., Hawro T., Radziejewski P., Czerebiej M., Muzalewski P., Gałań A., Urbanowska O., **Bäcker M.**, Gniot B., Dąbkowski M.: *Rozpowszechnienie zespołu nadpobudliwości ruchowej z deficytem uwagi wśród dzieci z klas II szkół podstawowych w Bydgoszczy*, XIX Ogólnopolska Konferencja Sekcji Naukowej Psychiatrii Dzieci i Młodzieży PTP, Wisła, 2003.

Dąbkowski M., **Bäcker M.**: *The prevalence of ADHD in urban population of 8 y. o. pupils in Poland*, The 13th Congress of the Association of European Psychiatrists (AEP), Geneva, Switzerland, 2004.

Dąbkowski M., **Bäcker M.**, Czerebiej M., Głapa K., Hawro T., Muzalewski P., Pietrzak S., Radziejewski P.: *Rozpowszechnienie ADHD w populacji ośmioletnich uczniów Bydgoszczy*, XLI Zjazd Psychiatrów Polskich „Oblicza psychiatrii”, Warszawa, 2004.

Dąbkowski M., Hawro T., **Dąbkowska M.**, Przybył M.: *Postawy nauczycieli szkół podstawowych wobec uczniów z ADHD*, XXI Ogólnopolska Konferencja Sekcji Naukowej Psychiatrii Dzieci i Młodzieży PTP, Łódź, 2005.

Dąbkowski M., Hawro T., **Dąbkowska M.**: *Attitudes of Polish elementary school teachers towards their students with ADHD*, The 17th Congress of the International Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions (IACAPAP), Melbourne, Australia, 2006.

Dąbkowska M.: *Attribution style and socio-psychological profile of attention deficit hyperactivity disorder versus non-referred boys*, First International Congress on ADHD “From childhood to adult disease”, Wuerzburg, Germany, 2007.

Dąbkowska M., Dąbkowski M., Buczkowska J.: *Is school assesment of boys with attention deficit hyperactivity disorder fair and reliable?* First International Congress on ADHD “From childhood to adult disease”, Wuerzburg, Germany, 2007.

Dąbkowska M., Dąbkowski M., Buczkowska J.: *Attribution style and social functioning of ADHD vs non-referred children*, The 15th Congress of the Association of European Psychiatrists (AEP), Madrid, Spain, 2007.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M. I.**, Buczkowska J., Gniot B.: *ADHD and anxiety disorders in children – an assesment of comorbidity in 15 years’ follow-up*, Conference of the European Society of Child and Adolescent Psychiatry (ESCAP), Firenze, Italy, 2007.

Dąbkowska M. I., Buczkowska J., Dąbkowski M.: *Style atrybucji i funkcjonowanie społeczne dzieci z ADHD i dzieci zdrowych*, XLII Zjazd Psychiatrów Polskich „Miejsce psychiatrii wśród nauk medycznych”, Szczecin, 2007.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M. I.**, Buczkowska J., Gniot B.: *Zaburzenia lękowe i ADHD – ocena współchorobowości w 15 letniej katamnezie*, XLII Zjazd Psychiatrów Polskich „Miejsce psychiatrii wśród nauk medycznych”, Szczecin, 2007.

Dąbkowska M.: *Rozpowszechnienie i terapia ADHD – wpływ na funkcjonowanie szkolne dziecka*, Inowrocławska Jesień Edukacyjna „Pomagać, uczyć, wychowywać”, Inowrocław, 2008.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**: *The specificity of adolescence in ADHD boys as compare to their healthy peers*, 18th World Congress of the International Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions (IACAPAP), Istanbul, Turcja, 2008.

Dąbkowska M. I., Dąbkowski M. R.: *Specyfika okresu dorastania chłopców z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej z deficytami uwagi na tle ich zdrowych rówieśników*, XXIII Ogólnopolska Konferencja Sekcji Naukowej Psychiatrii Dzieci i Młodzieży PTP, Warszawa, 2008.

Dąbkowska M.: *Nauczanie indywidualne – nauczanie integracyjne dziecka z ADHD: dylemat akceptacji Innego*, V Międzynarodowa Konferencja „Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu – W poszukiwaniu pozytywów”, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, 2012.

Wybrane aspekty tych badań opublikowano w prestiżowych czasopismach polskich i zagranicznych:

Dąbkowska M. (2007). *Attribution style and socio-psychological profile of attention deficit hyperactivity disorder versus non-referred boys*. Journal of Neural Transmission, Vol. 114, 7, 99.

Dąbkowska M., Dąbkowski M. (2007). *Attribution style and social functioning of ADHD vs non-referred children*. European Psychiatry, 22, Suppl. 1, 250.

Dąbkowska M., Buczkowska J., Dąbkowski M. (2007). *Style atrybucji i funkcjonowanie społeczne dzieci z ADHD i dzieci zdrowych*. Psychiatria Polska, t. XLI, 3, Supl., 217.

Dąbkowska M. I., Dąbkowski M. (2008). *Specyfika okresu dorastania chłopców z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej z deficytami uwagi na tle ich zdrowych rówieśników*. Streszczenia prac, XXIII Konferencji Psychiatrów Dzieci i Młodzieży, Warszawa 28-30.03. 2008. Psychiatria i psychologia kliniczna, Supl., 16.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.** (2008). *The specificity of adolescence in ADHD boys as compare to their healthy peers*. 18th World Congress of the International Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions, IACAPAP 2008 Istanbul, 30. 04. - 03. 05. 2008, Abstract Book for Symposia and Workshops, Workshop No.: WS-1-4, 118.

Realizacji tego głównego, podczas studiów doktoranckich, nurtu moich zainteresowań badawczych towarzyszyło rozwiązywanie dodatkowych pojawiających się problemów.

W sposób zróżnicowany, czasami nawet znacznie, przedstawiane jest rozpowszechnienie ADHD wśród dzieci i młodzieży, co może wynikać z niekompatybilności metod badawczych, zróżnicowania badanych populacji, czy przyjęcia odmiennych kryteriów diagnostycznych. Podjęłam się więc wraz z Kolegami trudnego zadania badawczego – nie tylko z powodów metodologicznych, lecz również z racji standardów rozległych badań

populacyjnych - oceny rozpowszechnienia tego problemu wśród uczniów jednoznacznie zdefiniowanych demograficznie; zwłaszcza, że nie było dotąd takich badań w Polsce. Uzyskany wskaźnik 6,25% rozpowszechnienia ADHD wśród 8-letnich uczniów szkół podstawowych populacji miejskiej potwierdził ważność (choćby ze względu na częstość występowania) podejmowania tematu funkcjonowania dzieci nadrucliwych. Zostało to zaprezentowane w następujących pracach:

Dąbkowski M., **Bäcker M.**, Czerebiej M., Glapa K., Hawro T., Muzalewski P., Pietrzak S., Radziejewski P. (2004). *Rozpowszechnienie ADHD w populacji ośmioletnich uczniów w Bydgoszczy*. Psychiatria Polska, 3, Supl. 1., 47.

Dąbkowski M., **Bäcker M.** (2004). *The prevalence of ADHD in urban population of 8 y. o. pupils in Poland*. European Psychiatry April, Vol. 19, Supl. 1, 238.

Poszukując źródeł wystąpienia u dzieci zaburzeń z kręgu nadrucliwości uwagę moją zwrócił problem spożywania alkoholu przez kobiety w ciąży:

Bäcker M. (2004). *Alkoholowy zespół płodowy – niechciane picie*. Kultura i Edukacja, 1, 129–130.

Oddzielnego omówienia doczekały się też rozważania dotyczące funkcjonowania szkolnego dzieci z ADHD. Zajęłam się kwestią rzetelności ocen szkolnych dzieci obarczonych problemowymi zachowaniami, z zespołem nadrucliwości:

Dąbkowska M., Dąbkowski M., Buczkowska J. (2007). *Is school assesment of boys with attention deficit hyperactivity disorder fair and reliable?* Journal of Neural Transmission, Vol. 114, 7, AP-19-02, 100.

Nieuchronnie prowadziło to do zasadniczych pytań o postawy i nastawienia nauczycieli wobec takich trudnych uczniów:

Dąbkowski M., Hawro T., **Dąbkowska M.**, Przybył M. (2005). *Postawy nauczycieli szkół podstawowych wobec uczniów z ADHD*. XXI Ogólnopolska Konferencja Sekcji Naukowej Psychiatrii Dzieci i Młodzieży PTP „Społeczne i medyczne aspekty zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży”. Łódź, 29.09.–01.10.2005. Streszczenia prac₂ 16-17.

Dąbkowski M., Hawro T., **Dąbkowska M.** (2006). *Attitudes of Polish elementary school teachers towards their students with ADHD*. 17th International Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions Congress, 11 – 14 Sept., 2006, Melbourne, Australia, Book of Abstracts₂ 7031.

Wiodąca rola pedagogów w umiejętnym prowadzeniu uczniów z problemami poznawczymi i emocjonalnymi, a jednocześnie stwarzających liczne kłopoty wychowawcze odzwierciedla się też w proponowanych – zgodnie zresztą z obecnymi tendencjami w głównym nurcie pedagogiki i psychologii wychowawczej - pozafarmakologicznych sposobach terapii dziecka z ADHD. Tematowi temu poświęcone zostały dwie publikacje:

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.** (2006). *The prevalence of ADHD in pupils in Poland and current therapeutic approach*. W: Sieviernyj A. A., Szewczenko U. S. (red.): *Molodoje pokolenie XXI wieku: aktualnyje problemy socialno-psychologiczieskiego zdoorowia*, Izdatielsko-poligraficzieskij centr „Globus” Izdatielsko-poligraficzieskij cientr „Globus”, Moskwa, 268–269.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.** (2011). *Leczenie Zaburzenia Hiperkinetycznego (Zespołu Deficytu Uwagi z Nadruchliwością – ADHD)*. *Lek w Polsce*. Vol 21, 2 (238), 18–28.

W kolejnym badaniu retrospektywnym omawiałam (wraz z współpartnerami) istotną, niekorzystną koincydencję ADHD z innymi zaburzeniami emocjonalnymi i ich wpływ na funkcjonowanie szkolne dzieci i młodzieży:

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**, Buczkowska J., Gniot B. (2007). *Zaburzenia lękowe i ADHD – ocena współchorobowości w 15-letniej katamnezie*. *Psychiatria Polska*, t. XLI, 3, Supl., 218.

Te niekorzystne konsekwencje omawianego zaburzenia nie ograniczają się do wieku rozwojowego, ale sięgają nawet późnej dorosłości, co omawiałam na konferencji w Larnace:

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**: *ADHD in The Life Span*, Regional Conference of International Association of Adolescence Psychiatry and Psychology, Larnaca, Cyprus, 2010.

Zwróciłam też na to uwagę (jako prekursor w polskiej literaturze przedmiotu) w recenzji książki amerykańskich naukowców:

Dąbkowska M. (2008). *Recenzja książki: Russel A. Barkley, Kevin R. Murphy, Mariellen Fischer, ADHD In Adults. What the Science Says*. The Guilford Press, London 2008, ss.489. *Edukacja Zdrowotna*. Vol. 6. Nr 2, 135-139.

Obszar drugi: problematyka przemocy (w perspektywie edukacyjnej i klinicznej)

Często ujawniającym się zaburzeniem wtórnym wobec zespołu nadpobudliwości psychoruchowej z deficytami uwagi są zachowania agresywne. Agresja ta związana z impulsywnością i poznawczą nieumiejętnością kontroli emocji, zwykle ma charakter reaktywny nawet na nieznaczące bodźce oraz jest nieefektywnym sposobem radzenia sobie z odrzuceniem i brakiem akceptacji grupy rówieśniczej. W sposób naturalny więc pojawił się w mojej pracy kolejny obszar eksploracji dotyczący przemocy. Zagadnieniom tym poświęciłam swoją uwagę przez wiele lat zajmując się zwłaszcza specyficzną formą agresji rówieśniczej jaką jest *bullying*, czyli znęcanie się celem uzyskania aprobaty rówieśników. Zajął się rozpowszechnieniem tego zjawiska przemocy, następstwami psychospołecznymi oraz czynnikami sprzyjającymi temu, by stać się ofiarą bądź agresorem, co znalazło swój wyraz w następujących publikacjach:

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.** (2010). *Problemy współczesnej psychiatrii dzieci i młodzieży: przemoc rówieśnicza – interdyscyplinarnym obszarem zainteresowań polityki społecznej, psychologii, pedagogiki i psychiatrii*. Psychiatria Polska. 44, 3, Supl., 268–269.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.** (2010). *Psychosomatic complains and bullying behavior in secondary school in Poland*. Chinese Medical Journal. Vol. 123, Suppl. 2, May 28, 55–56.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.** (2011). *The bullying: incidence and impact on general health condition in secondary school students in Poland*. European Child & Adolescent Psychiatry, 20 (Suppl 1), 106.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.** (2011). *Bullying przemocą w szkole podstawowej*. Psychiatria i Psychologia Kliniczna, Supl. 1, 21.

Powyższe tematy były również przedstawiane na wielu konferencjach, nie tylko polskich:

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**: *Problemy współczesnej psychiatrii dzieci i młodzieży: przemoc rówieśnicza – interdyscyplinarnym obszarem zainteresowań polityki społecznej, psychologii, pedagogiki i psychiatrii*, XLIII Zjazd Psychiatrów Polskich „Świat współczesny a psychiatria”, Poznań, 2010.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**: *Psychosomatic complains and bullying behavior in secondary school in Poland*, 19th World Congress of the International Association of Child & Adolescent Psychiatry & Allied Professions (IACAPAP), Beijing, China, 2010.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**: *Bullying przemocą w szkole podstawowej*, 25. Ogólnopolska Konferencja Sekcji Naukowej Psychiatrii Dzieci i Młodzieży PTP, Wrocław, 2011.

Dąbkowska M., Lech P.: *Nieletni jako sprawca lub jako ofiara przemocy rówieśniczej*, Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Współczesność w siódlach nieletnich?”, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, 2012.

Zainteresowanie na konferencjach zagranicznych moim dorobkiem w tym zakresie zaowocowało zaproponowaniem mi udziału w Międzynarodowym Projekcie, finansowanym z grantu DAPHNE Unii Europejskiej dotyczącym profilaktyki przemocy rówieśniczej. Wraz z partnerami z Grecji, Litwy i Cypru stworzyliśmy podręcznik dla nauczycieli profilaktyki przemocy szkolnej, pod moją współredakcją. W oparciu o dwuletnią pracę z 9 szkołami podstawowymi w regionie nasz wielodyscyplinarny zespół wykreował i praktycznie przetestował skuteczność tego podręcznika:

Dąbkowska M. (2010). *Kontekst psychospołeczny zastraszania (bullyingu) – styl atrybucji uczniów szkół gimnazjalnych a przemoc rówieśnicza*. W: Dąbkowski M., Dąbkowska M (red.) *Zastraszanie i przemoc szkolna. Profilaktyka. Podręcznik dla nauczyciela*. Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń, 21–34.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.** (red.) (2010). *Zastraszanie i przemoc szkolna. Profilaktyka. Podręcznik dla nauczyciela*. Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń, ss. 222. ISBN 978-83-231-2582-2

Temat przemocy rówieśniczej, ADHD i funkcjonowania poznawczego znajduje się stale w obszarze moich zainteresowań naukowych i proponowanych interwencji praktycznych. W 2013 roku ukazał się poradnik dla profesjonalistów i rodziców w Gdańskim Wydawnictwie Psychologicznym z moją kontrybucją dotyczącą zaburzeń zachowania:

Dąbkowska M. (2013). *Schematy poznawcze osób z ADHD a kształtowanie się zaburzeń zachowania*. W: A. Kołakowski (red.) *Zaburzenia zachowania u dzieci. Teoria i praktyka*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot, 78-100.

Obszar trzeci: *uwarunkowania rozwoju i dyskurs o niepełnosprawności*

W roku 2005, wzbogacając swą wiedzę teoretyczną umiejętnościami praktycznymi ukończyłam certyfikowany kurs psychoterapii systemowej, prowadzony przez Wielkopolskie Towarzystwo Terapii Systemowej z Poznania we współpracy z Saarlandzkim i Heidelbergowskim Towarzystwem Terapii Systemowej. Od wielu lat prowadzę gabinet poradnictwa pedagogicznego i terapii psychologicznej, w paradygmacie systemowym. Od 2015 roku jestem biegłą sądową z zakresu psychologii-seksuologii przy Sądzie Okręgowym w Toruniu.

W całym tym omawianym okresie moja aktywność naukowa stawiała mnie w obliczu swoistego dualizmu. Eksplorowane tematy badawcze, realizowane w obszarze wzajemnego przenikania się pedagogiki, psychologii i psychiatrii determinowały współpracę z innymi specjalistami, co dawało mi poczucie wzajemnych korzyści poznawczych i poszerzania możliwości epistemologicznych. Z drugiej strony rodziło to potrzebę bardziej dogłębnego i indywidualnego zrozumienia tych komplementarnych dziedzin wiedzy.

Naturalnym więc, dalszym kierunkiem mojego rozwoju były studia magisterskie z psychologii, realizowane w latach 2007 – 2011 na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Uzyskałam specjalizację w zakresie psychologii klinicznej oraz w zakresie psychologii sądowej. W pracy magisterskiej pt.: „Struktura rodziny a wyposażenie domu i otoczenia w zabawki stymulujące rozwój małych dzieci”, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Anny I. Brzezińskiej (recenzja prof. dr hab. Elżbiety Hornowskiej) zajęłam się znaczeniem środowiska dla rozwoju małego dziecka.

Rozwój dziecka zachodzi w „gęstej sieci” oddziaływań psychospołecznych. Wynikają one ze struktury rodziny – jej cech formalnych (obecność obojga rodziców, rodzeństwa,

ewentualnie trzeciej generacji), jakości relacji wewnątrzrodzinnych, ale również dalszych pochodnych struktury rodziny, w tym *backgroundu* światopoglądowego, poziomu wykształcenia członków rodziny, aspiracji kulturowych, możliwości socjoekonomicznych oraz związanych z tym hierarchii wartości i postrzeganych celów rodziny. Wszystkie te elementy składające się na strukturę rodziny skutkują z jednej strony skalą determinacji rodziców w doborze sposobów i zakresu wpływania na rozwój dziecka, z drugiej zaś strony określają mechanizmy podatności dziecka na tę stymulację. To bowiem w pierwszych okresach życia dziecka bardzo istotny jest charakter doświadczeń zdobywanych w rodzinie i środowisko, w jakim rozwój ten zachodzi. Elementy charakteryzujące strukturę rodziny widoczne są w otaczającym ją środowisku fizyczno–przestrzennym. Przez długi czas temat ten był istotny w moich rozważaniach naukowych:

Dąbkowska M. (2013). *Rola doświadczeń wczesnodziecięcych w kształtowaniu zdrowia psychicznego*. Kultura i Edukacja, 4 (97), 41–52.

Dąbkowska M. (2014). *Propozycja typologii rodzin: jacy są współcześni rodzice małych dzieci*. Kultura i Edukacja, 4 (104), 166–187.

W Polsce niewiele badań obejmuje rodziny z małymi dziećmi, jednak i tam mało jest danych dotyczących determinantów rozwoju dzieci do 18. miesiąca życia. W badanych przeze mnie 126 rodzinach z dziećmi od 3. do 18. miesiąca życia oceniałam strukturę tych rodzin, wzorce funkcjonowania, wyposażenie domu i otoczenia w zabawki stymulujące rozwój dzieci. Wykazałam związek pomiędzy strukturą rodziny (wiekiem dziecka, wykształceniem rodziców, statusem materialnym rodziny i jej formalną strukturą) a wyposażeniem domu w zabawki stymulujące rozwój oraz pomiędzy wzorcami behawioralnymi funkcjonowania rodziny a wyposażeniem domu w zabawki. Na podstawie analizy skupień zaproponowałam typologię rodzin, wyróżniając pięć klasterów: rodziny z wdrażającymi się rodzicami; z troskliwymi rodzicami; z rodzicami przewyciężającymi trudności; z rodzicami elitarnymi i z rodzicami niezaangażowanymi.

Wyniki tych ilościowych badań empirycznych prezentowane były na konferencjach międzynarodowych:

Dąbkowska M.: *Rola doświadczeń wczesnodziecięcych w kształtowaniu zdrowia psychicznego*, Międzynarodowa Konferencja Min. Zdrowia „Zdrowie w regionie i na świecie”, Toruń, 2012.

Dąbkowska M.: *Propozycja typologii rodzin - znaczenie środowiska dla rozwoju małego dziecka (badania własne)*, XLIV Zjazd Psychiatrów Polskich „Między neurobiologią a środowiskiem”, Lublin, 2013.

Efektem pracy na styku pedagogiki, psychologii i psychiatrii była także możliwość podejmowania innych, wykraczających poza dotychczasowe obszary zainteresowań naukowych, tematów i projektów badawczych. Zajmowałam się szeroko pojętą niepełnosprawnością u dzieci, zarówno w sensie dysfunkcji intelektualnych, jak i niesprawności psychospołecznej, wynikającej z przewlekłych zaburzeń emocjonalnych i chorób psychicznych; ale także swoistym niedostosowaniem społecznym związanym z dysfunkcją rodziny i wychowaniem w warunkach instytucjonalnych. I tak, zajęłam się oceną socjometryczną postaw studentów pedagogiki *versus* medycyny, gdzie potwierdzono u tych pierwszych oczekiwaną większą akceptację i przewagę postaw pozytywnych wobec dzieci z niepełnosprawnością intelektualną:

Dąbkowska M., Dąbkowski M., Błeszyński J. (2009). *Postawy studentów pedagogiki oraz medycyny wobec dzieci z upośledzeniem umysłowym*. W: Kosakowski Cz., Krause A., Wójcik M. (red.). *Relacje i doświadczenia społeczne osób z niepełnosprawnością*. Dyskursy pedagogiki specjalnej. T. 8. Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń – Olsztyn, 200–207.

Temat ten prezentowany był również na ogólnopolskiej konferencji:

Dąbkowska M., Dąbkowski M., Błeszyński J.: *Postawy studentów pedagogiki oraz medycyny wobec dzieci upośledzonych umysłowo*, Ogólnopolska Konferencja Naukowa z cyklu: *Dyskursy Pedagogiki Specjalnej „Relacje i doświadczenia społeczne osób z niepełnosprawnością”*, Stare Jabłonki, 2008.

Longitudinalne badania następstw psychologiczno–społecznych przewlekłych zaburzeń psychicznych wskazały na kluczową rolę kompleksowych, wielomodalnych oddziaływań daleko wykraczających poza *stricte* biologiczne rozumienie leczenia dla uzyskania odległych, korzystnych rozwiązań problemu. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w publikacji oraz prezentacji referatu na konferencji:

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**, Gniot B., Buczkowska J. (2009). *Opieka, terapia i wsparcie – ocena odległej skuteczności postępowania wobec niepełnosprawnych dzieci z zaburzeniami psychicznymi – badania longitudinalne*. W: Baczała D., Błeszyński J., Zaorska M. (red.). *Osoba z niepełnosprawnością – opieka, terapia, wsparcie*. UMK, Toruń. 103–113.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**, Gniot B., Buczkowska J.: *Opieka, terapia i wsparcie – ocena odległej skuteczności postępowania wobec niepełnosprawnych dzieci z zaburzeniami psychicznymi – badania longitudinalne*, Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Osoba z niepełnosprawnością – życie „z” i „obok”. *Opieka – Terapia – Wsparcie*” Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 2009.

Wraz z grupą koleżanek i kolegów przeprowadziliśmy randomizowane badanie sposobu funkcjonowania dzieci i młodzieży przebywającej w instytucjonalnych ośrodkach opieki - uzyskując znamienne gorsze indeksy w skalach mierzących ich problemy

internalizacyjne i eksternalizacyjne w porównaniu z podobnymi u dobranych parami rówieśników z rodzin naturalnych:

Dąbkowski M. R., **Dąbkowska M. I.** (2008). *Emotional and behavioral problems and their relationship with attributional style and social functioning among adolescents brought up institutionally and in natural families*. XIV World Congress of Psychiatry, 20-25 Sept. 2008, Prague, Czech Republic. Ceska a Slovenska Psychiatrie, Vol. 104, Sept., Supl. 2, 949.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M. I.**, Giziński L., Nowak K., Pakulska E., Rosenau Ł., Szambor A., Weli-Wegbe B., Żużewicz I. (2008). *Problemy emocjonalno-behawioralne i ich związek ze stylem atrybucji i funkcjonowaniem społecznym u adolescentów wychowywanych instytucjonalnie i w rodzinach naturalnych*. Streszczenia prac, XXIII Konferencji Psychiatrów Dzieci i Młodzieży, Warszawa 28-30.03. 2008. Psychiatria i psychologia kliniczna, Supl., 18.

Zainteresowanie tą problematyką znalazło swoje odzwierciedlenie również na konferencjach:

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**, Giziński L., Nowak K., Pakulska E., Rosenau Ł., Szambor A., Weli-Wegbe B., Żużewicz I.: *Problemy emocjonalno-behawioralne i ich związek ze stylem atrybucji i funkcjonowaniem społecznym u adolescentów wychowywanych instytucjonalnie i w rodzinach naturalnych*, XXIII Ogólnopolska Konferencja Sekcji Naukowej Psychiatrii Dzieci i Młodzieży PTP, Warszawa, 20008.

Dąbkowski M. R., **Dąbkowska M. I.**: *Emotional and behavioral problems and their relationships with attributional style and social functioning among adolescents brought up institutionally and in natural families*, XIV World Congress of Psychiatry (WPA), Prague, Czech Republic, 2008.

Dąbkowska M., Mordzon A.: *Funkcjonowanie społeczne młodzieży z problemami emocjonalno – behawioralnymi*, Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Osoba z niepełnosprawnością we współczesnej rzeczywistości społecznej. Opieka – Terapia – Wsparcie”, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 2001.

Okazało się, że rodzina jest wartością nie do przecenienia dla dobrostanu człowieka i jego rozwoju bez względu na wiek – moje badania osób starszych wykazały podobną zależność jak u nastolatków tj. większe obciążenie problemami emocjonalnymi i nasileniem problemów społecznych wśród pensjonariuszy Domów Pomocy Społecznej w porównaniu z osobami żyjącymi w swych wielopokoleniowych rodzinach:

Dąbkowska M., Dąbkowski M., Szrajda J. (2013). *Społeczne i rodzinne uwarunkowania zaburzeń depresyjnych u osób starszych*. W: A. Baranowska, E. Kościńska, K. M. Wasilewska – Ostrowska (red.) *Społeczny wymiar życia osób starszych*. Seria: Problemy Pracy Socjalnej, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń, 129-136.

Nieodłącznie towarzyszące mi spojrzenie psychologiczne na problemy pedagogiczne i dostrzeganie ich wzajemnie zwrotnych oddziaływań obecne są i w pracach dotyczących formalnych rozstrzygnięć w pedagogice (dylemat: nauczanie indywidualne vs integracyjne) i w pracach heurystycznych (poszukiwanie źródeł mechanizmów poznawczych i społecznych w zaburzeniach komunikacji):

Dąbkowska M. (2013). *Nauczanie indywidualne – nauczanie integracyjne dziecka z ADHD: dylemat akceptacji Innego*. W: I. Chrzanowska, B. Jachimczak, K. Pawelczak (red.) *Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu. W poszukiwaniu pozytywów*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 465-477.

Dąbkowska M., Dąbkowski M. (2012). *Funkcjonowanie społeczne młodzieży z problemami emocjonalno-behawioralnymi: wybrane następstwa zaburzeń komunikacji w relacjach rówieśniczych*. *Wychowanie na co dzień*, 3 (222), 15-18.

Dąbkowska M., Dąbkowski M. (2014). *Psychopatologiczne następstwa zaburzeń w porozumiewaniu się u dzieci: próba aplikacji koncepcji "wrażliwości na odrzucenie"*. W: D. Baczała, J. J. Błęszyński (red.) *Komunikacja w logopedii: terapia, wspomaganie, wsparcie - trzy drogi, jeden cel*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń, 65-79.

Ta tematyka prezentowana także była podczas konferencji w Toruniu:

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.:** *Logopedia a medycyna: wybrane psychologiczno – psychiatryczne następstwa zaburzeń komunikacji w relacjach rówieśniczych*, I Konferencja Logopedyczna „Terapia, Wspomaganie, Wsparcie – różne drogi, jeden cel”, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 2012.

Obszar czwarty: seksualność osób z niepełnosprawnościami

Stopniowo, na problematykę przemocy, zaburzeń psychicznych i szeroko rozumianej niepełnosprawności zaczęłam patrzeć przez pryzmat seksualności człowieka. Obszary te wzajemnie się przenikały, zazębiały i ostatecznie moje zainteresowania skupiły się na seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną. Z podobnej perspektywy zaczęłam ujmować problemy przemocy, ADHD, spectrum zaburzeń autystycznych i zaburzeń odżywiania wśród dzieci i młodzieży. Doświadczenia praktyczne z pracy z dziećmi i młodzieżą przekonały mnie, że jednym z bardziej dotkliwych rodzajów przemocy rówieśniczej są zachowania seksualne. Seksualność jest głęboko intymnym obszarem przeżyć młodego człowieka, najłatwiej podatnym na zranienie, a jednocześnie wywierającym dominujący wpływ na jego zachowania i emocje. Przekonałam się, że szczególnie dotyczy to dzieci obarczonych wcześniejszymi problemami poznawczymi, emocjonalnymi i behawioralnymi. Zwróciłam uwagę na ryzyko podjęcia wczesnej aktywności seksualnej u dzieci z ADHD, pisałam o przemocy seksualnej wśród dzieci oraz rozważałam kwestie związane z typowymi dla rozwoju i problemowymi zachowaniami seksualnymi. Skupiłam się także na różnych kontekstach, roli i znaczeniu zachowań seksualnych adolescentów leczonych psychiatrycznie. Omawiałam trudności etyczne i metodologiczne badań dotyczących seksualności. Ta tematyka wkrótce zdominowała zdecydowanie moją aktywność naukową, wyrażoną w formie publikacji:

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.** (2011). *Przemoc seksualna wśród dzieci*. Psychiatria i Psychologia Kliniczna, Supl. 1, 21.

Dąbkowska M. (2011). *ADHD jako ryzyko podjęcia wczesnej aktywności seksualnej*. Psychiatria i Psychologia Kliniczna, Supl. 1, 20.

Dąbkowska M., Dąbkowski M. (2012). *ADHD as a risk factor in early distortion of psychosexual development*. European Psychiatry, Vol. 27, Supl. 1, 1337.

Dąbkowska M. (2013). *Sexual behaviors of adolescents with Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) - norm or pathology?* W: M. Wieczorek, R. Michalak (red.) *Obrazy dzieciństwa i dorastania. Wybrane problemy teoretyczne i empiryczne*. Instytut Naukowy – Wydawniczy MAIUSCULA, Poznań, 277–292.

Dąbkowska M. (2013). *Źródła i konsekwencje problemowych zachowań seksualnych podejmowanych przez dzieci i adolescentów*. Wychowanie na co dzień, 12 (243), 28–33.

Dąbkowska M., Dąbkowski M. (2014). *Tackling the risk of sexual behaviors in adolescents with mental disorders. Focusing of access, quality and humane care: XVI World Congress of Psychiatry, Madrid, Spain, September 14-18, abstracts book*, 111.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.** (2014). *Badanie zachowań seksualnych dzieci i młodzieży: problemy etyczne i metodologiczne*. Psychiatria i Psychologia Kliniczna, 2, 14, 106-111.

Dąbkowska M. (red.) (2015). *Odkrywając współczesną młodzież: studia interdyscyplinarne*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, ss 187. ISBN 978-83-8019-272-0

Dąbkowska M. (2015). *Eating disorders among men and women - the specification of factors and the course. Understanding, diagnosis and therapy. The sexological perspective*. W: M. Dąbkowska (red.) *Odkrywając współczesną młodzież: studia interdyscyplinarne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 134-153.

Dąbkowska M. (2018). *Doświadczenia seksualne adolescentów ze spektrum zaburzeń autystycznych – badania własne*. Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej, 31, 198-209.

Wyniki swych badań wyrażone były także w formie ich prezentacji na konferencjach ogólnopolskich i europejskich:

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**: *Przemoc seksualna wśród dzieci*, 25. Ogólnopolska Konferencja Sekcji Naukowej Psychiatrii Dzieci i Młodzieży PTP, Wrocław, 2011.

Dąbkowska M.: *ADHD jako ryzyko podjęcia wczesnej aktywności seksualnej*, 25. Ogólnopolska Konferencja Sekcji Naukowej Psychiatrii Dzieci i Młodzieży PTP, Wrocław, 2011.

Dąbkowska M., Dąbkowski M.: *„Bullying” seksualny wśród chłopców i dziewczynek uczniów klas czwartych szkół podstawowych*, V Międzynarodowa Konferencja Psychiatria Medforum „Optymalizacja leczenia w psychiatrii”, Wisła, 2011.

Dąbkowska M.: *Konteksty „niepowodzenia” pedagogicznego: ADHD czynnikiem ryzyka dystorsji rozwoju psychoseksualnego*, Ogólnopolska Konferencja „Poprawność polityczna w sferze publicznej i edukacji” Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 2011.

Dąbkowska M.: *Sexual violence among children*, 3rd EFCAP Congress of the forensic psychiatry and psychology for children, adolescents and young adults, Berlin, Germany, 2012.

Dąbkowska M., Dąbkowski M.: *ADHD as a risk factor in early distortion of psychosexual development*, 20th European Congress of Psychiatry (AEP), Prague, Czech Republic, 2012.

Dąbkowska M., Dąbkowski M.: *Zachowania seksualne adolescentów na oddziale psychiatrycznym – ekspresja potrzeb i popędu, bullying, autodestrukcja. Różne konteksty, różne następstwa*, 26. Ogólnopolska Konferencja Sekcji Naukowej Psychiatrii Dzieci i Młodzieży PTP, Warszawa, 2012.

Dąbkowska M.: *Zachowania seksualne młodzieży z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej (ADHD) – norma czy patologia?*, Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Problemy i szanse dzieci i młodzieży – wczoraj, dziś, jutro” INW MAIUSCULA i WSZ „KADRY DLA EUROPY”, Poznań, 2012.

Dąbkowska M.: *Możliwości wspierania rozwoju psychoseksualnego dzieci i młodzieży niepełnosprawnych – nowe rozwiązania praktyczne*, XII Konferencja Naukowa Dyskursy Pedagogiki Specjalnej „Pedagogika specjalna – oblicza przemian”, Uniwersytet Gdański, Sopot, 2013.

Dąbkowska M.: *Korzyści i ograniczenia stosowanych podejść w badaniach seksualności dzieci i młodzieży*, I Seminarium Metodologii Pedagogiki Specjalnej „Ogród wieloparadygmatyczności w badaniach nad niepełnosprawnością”, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 2013.

Dąbkowska M., Dąbkowski M.: *Factors diminishing risk sexual behaviors in psychotherapeutic treatment of adolescents with mental disorders in family settings*, I International Conference on Psychosocial Rehabilitation of Children and Adolescents “Model of Psychosocial Rehabilitation in Children with a Variety of Mental and Behavioral Disorders at the Centre for Psychosocial Rehabilitation in Children and Adolescents Feldmann Ecopark”, Kharkov, Ukraina, 2013.

Dąbkowska M.: *Konsekwencje problemowych zachowań seksualnych podejmowanych przez adolescentów*, Konferencja „Osoba z niepełnosprawnością we współczesnej rzeczywistości społecznej – ukierunkowania i możliwości wspomagania rozwoju”, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 2013.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**: *Seksualne aspekty psychiatrii sądowej młodzieży*, XIX Hanzeatycka i X Polsko-Niemiecka Konferencja z Psychiatrii Sądowej „Multidyscyplinarność w psychiatrii sądowej”, Toruń, 2013.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M. I.**: *Systemic approach in treatment of risk sexual behaviors in children and adolescent with mental disorders*, 22. European Congress of Psychiatry, Monachium, Niemcy, 2014.

Dąbkowska M., Dąbkowski M.: *Tackling the risk of sexual behaviors in adolescents with mental disorders*, Focusing of access, quality and humane care: XVI World Congress of Psychiatry, Madryt, Hiszpania, 2014.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**: *Problemy etyczne i metodologiczne badań zachowań seksualnych dzieci i młodzieży*, 27. Konferencja Sekcji Psychiatrii Dzieci i Młodzieży, Gdański uniwersytet medyczny, Gdańsk, 2014.

Dąbkowski M., **Dąbkowska M.**: *Risky sexual behaviour adolescents with ADHD – undervalued source problems*, 5th World Congress on ADHD, Glasgow, Szkocja, 2015.

Dąbkowska M.: *Dylematy seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną – kwestie szczegółowe*, Posiedzenie Zespołu Pedagogiki Specjalnej KNP PAN, Warszawa, 2017.

Dąbkowska M.: *Typowe i problemowe zachowania osób z niepełnosprawnością intelektualną*, II Konferencja Naukowo-Szkoleniowa poświęcona tematyce autyzmu, Niepubliczna Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna z Centrum Diagnozy i Terapii Autyzmu, Grudziądz, 2018.

Dostrzegając znaczenie tematu seksualności i zachęcona w tym zakresie przez Władze Uczelni Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (ze względu także na aktywność dydaktyczną – prowadzone zajęcia z zakresu zaburzeń seksualnych) rozpoczęłam od 2011 roku w Centrum Medycznym Kształcenia Podyplomowego dwuletnią specjalizację (dla lekarzy i psychologów) w dziedzinie seksuologii klinicznej, prowadzoną przez Wyższą Szkołę Psychologii Społecznej w Warszawie (Filia w Sopocie). Od 2013 roku, po zakończeniu tych studiów z bardzo dobrym wynikiem, mam możliwość posługiwania się tytułem psychologa seksuologa.

Uderzającym spostrzeżeniem, aczkolwiek nie uprawniającym do nadmiernych uogólnień, było to, iż w trakcie prowadzonego poradnictwa pedagogicznego i pracy psychoterapeutycznej nadzwyczaj często problemom z zakresu seksualności towarzyszyły dysfunkcje poznawcze, emocjonalne i behawioralne.

Obszerność zebranego materiału z mojej pracy praktycznej i jednoczesna istotność tej tematyki przy szczupłości dostępnych publikacji skłoniły mnie do podjęcia próby naukowego opracowania zagadnień seksualności u dzieci i młodzieży z populacji klinicznej. Wybór tej ścieżki dociekań prawdopodobnie zdeterminowany był też moimi korzeniami pedagoga specjalnego, któremu bliskie są osoby z tej szczególnej grupy i ich borykanie się z trudnościami.

Wybór takiej tematyki wydaje się być kontrowersyjny. Wiele jest rozsądnych argumentów, aby nie gromadzić danych na temat zachowań seksualnych dzieci i młodzieży. Niedostatek jednak takich informacji spowoduje u seksualnie aktywnych młodych ludzi wzrost ryzyka wystąpienia wielu wychowawczych i emocjonalnych problemów. Częścią tych wątpliwości, z którymi przyszło mi się mierzyć są również trudności metodologiczne. Poczynając od najtrudniejszej kwestii niestwarzania jakichkolwiek zagrożeń dla osób badanych podczas przeprowadzania takiego badania aż po wybór strategii badawczej. Większość dotychczas prowadzonych przeze mnie badań miało charakter ilościowo – jakościowy. Procedura taka w tym wypadku wiąże się nieuchronnie z dwoma nierozwiązywalnymi trudnościami. Po pierwsze musimy dysponować rzetelnym i trafnym narzędziem do oceny rzeczywistości bądź wprowadzenia zmiany, co z natury rzeczy zmierza do ingerencji, a ta – jak wspomniano powyżej – może nieść ze sobą potencjalną szkodliwość.

Po drugie, krańcowo niemożliwym jest zebranie grupy o odpowiedniej liczebności uprawniającej do przeprowadzenia wnioskowania. Opowiedziałam się więc tutaj za wyborem anonimowych opisów określonych zachowań, zapisu sytuacji – nieprawidłowych i przynoszących szkodę – nieobciążonych żadną inną ingerencją poza poradnictwem psychologiczno-pedagogicznym. Wybór prezentacji ilustracji klinicznych był również zdeterminowany charakterystyką osób badanych. Były to bowiem osoby zgłaszające się z powodu problemów wychowawczych i psychopatologicznych.

Istnieją w Polsce jednostkowe, a bardzo cenne opracowania dotyczące seksualności dzieci i młodzieży. W niektórych z nich znaleźć można treści dotyczące seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną. Jednak zagadnienie zachowań seksualnych u dzieci i młodzieży z zaburzeniami emocjonalnymi i behawioralnymi, czy szerzej mówiąc z populacji klinicznej jest krańcowo niedoceniane. Jest to o tyle trudne do zaakceptowania, że ta populacja kliniczna stanowi ponad 20% (przy najbardziej rygorystycznych szacunkach) ogółu populacji dzieci i młodzieży; że seksualność w jej aspektach popędowych, emocjonalnych i poznawczych jest przemożna w tych okresach życia, a także aktywność seksualna jest nierzadko wpisana w fenomenologię poszczególnych zaburzeń.

Niezbędnym więc w pedagogice było zwrócenie uwagi na te zagadnienia. Swą książkę pt. „Zachowania seksualne dzieci i młodzieży z dysfunkcjami poznawczymi, emocjonalnymi i behawioralnymi. Oblicza problemów dziecka i rodziców” kierowałam do teoretyków i praktyków – profesjonalistów z zakresu pedagogiki i psychologii, dla których obszar ten jest istotny w eksploracji rozwoju człowieka, prawidłowości tegoż rozwoju, jak i możliwych dystorsji.

Podjęta pierwsza próba opisanie tych zjawisk była swoistym zaproszeniem dla mnie do dalszej eksploracji tego obszaru. Tym bardziej, że zostało to opisane z punktu widzenia pedagoga a cichym przesłaniem tej książki jest pomoc w zrozumieniu ryzykownych zachowań dzieci, w umiejętnym ich ograniczaniu i łagodzeniu niekorzystnych następstw. Jak w większości tematów „z pogranicza”, które realizowałam, było tu również miejsce dla dalszych opracowań pedagogicznych, psychologicznych, psychiatrycznych, czy szerzej medycznych.

W ciągu ostatnich kilku lat problematyka seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną towarzyszyła mi już stale. Widoczne to było zarówno w podejmowanych przeze

mnie rozważaniach dotyczących sprawców przestępstw seksualnych, jak i ofiar wykorzystania seksualnego z niepełnosprawnością intelektualną:

Dąbkowska M. (2017). *Pedofilia – trudności diagnostyczne i terapeutyczne. Niepełnosprawność.* Dyskursy Pedagogiki Specjalnej, 28, 108-118.

Dąbkowska M. (2017). *Znaczenie teorii przywiązania i teorii systemowych w terapii osób wykorzystanych seksualnie.* Paedagogia Christiana, 39 (1), 237-253.

Dąbkowska M. (2017). *Kompetencje poznawcze sprawców przestępstw seksualnych i ich doświadczenia seksualne w dzieciństwie.* Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej, 28, 150-161.

Dąbkowska M. (2017). *Supporting the victims of family violence - how to help?* Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne Nursing and Public Health, 7 (4), 299-303.

Dąbkowska M. (2018). *Konsekwencje doświadczenia wykorzystania seksualnego w dzieciństwie u osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną.* Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej, 31, 220-231.

W sposób oczywisty temat ten był poruszany przeze mnie na konferencjach:

Dąbkowska M.: *Pedofilia – pułapki diagnostyczne i terapeutyczne*, XIII Konferencja Naukowa Dyskursy Pedagogiki Specjalnej „Pozainstytucjonalna przestrzeń życia osób niepełnosprawnych”, Uniwersytet Gdański, Gdańsk, 2015.

Dąbkowska M.: *Rozwój psychoseksualny dzieci – szanse i zagrożenia*, IV Regionalne Dni Psychoterapii „Ważne sprawy małych ludzi”, Toruń, 2016.

Dąbkowska M.: *Jak chronić dzieci przed wykorzystaniem seksualnym?*, IV Regionalne Dni Psychoterapii „Ważne sprawy małych ludzi”, Toruń, 2016.

Dąbkowska M.: *Konsekwencje doświadczania przemocy w dzieciństwie ujawniane u osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną – badania własne*, III Ogólnopolska Konferencja Naukowa Horyzonty Pedagogiczne, Uniwersytet warmińsko-Mazurski, Olsztyn, 2016.

Dąbkowska M.: *Kompetencje poznawcze i emocjonalne sprawców przestępstw seksualnych*, Polska Seksuologia, XXV Lat Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego, Warszawa, 2016.

Dąbkowska M.: *Seksualność sprawców przestępstw seksualnych z lekką niepełnosprawnością intelektualną a ich doświadczenia seksualne w dzieciństwie*, XIV Konferencja Naukowa Dyskursy Pedagogiki Specjalnej „Niepełnosprawność wobec zmiany – zmiany wobec niepełnosprawności”, Uniwersytet Gdański oraz Polskie Towarzystwo Pedagogów Specjalnych, Gdańsk, 2017.

Dąbkowska M.: *Ocena ryzyka u sprawców przestępstw seksualnych*, IV Międzynarodowa Konferencja „Za kurtyną resocjalizacji. Od marginalizacji do inkluzji społecznej – oblicza (po)nowoczesności”, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 2017.

Dąbkowska M.: *Konsekwencje wykorzystania seksualnego u dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną*, Dzień Pedagoga Specjalnego – VI Studencka Konferencja, Uniwersytet Gdański, Gdańsk, 2018.

Dąbkowska M.: *Jak rozmawiać z dziećmi niepełnosprawnymi o seksualności?*, Dzień Pedagoga Specjalnego – VI Studencka Konferencja, Uniwersytet Gdański, Gdańsk, 2018.

Zajmując się seksualnością człowieka opisywałam nie tylko zaburzenia seksualne, ale moje rozważania oscyływały wokół wsparcia rozwoju psychoseksualnego także osób dorosłych:

Dąbkowska M. (2014). *Zaburzenie hiperseksualne: aspekty historyczne, diagnostyczne i terapeutyczne*. W: K. M. Wasilewska-Ostrowska (red.) *Praca socjalna z osobą uzależnioną i jej rodziną: wybrane problemy*, Difin, Warszawa, 161-178.

Dąbkowska M. (2015). *Obraz własnego ciała u kobiet a satysfakcja seksualna*. *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 21 (2/2015), 107-118.

Tematyka ta miała też odzwierciedlenie w poruszanych przeze mnie wystąpieniach na konferencjach:

Dąbkowska M.: *Zaburzenie hiperseksualne: aspekty historyczne, diagnostyczne i terapeutyczne*, Ogólnopolska Konferencja Naukowa Horyzonty Pedagogiczne „Inkluzja-marginalizacja-wykluczenie a jakość życia osób z niepełnosprawnością. Wyzwania współczesności”, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, 2014.

Dąbkowska M.: *Kobiety i mężczyźni – jak kochamy, jak zdradzamy? Równi czy różni?*, III Regionalne Dni Psychoterapii „W związku ze związkiem”, Toruń, 2015.

Dąbkowska M.: *Cielesność, zmysłowość, seksualność: co wiem o sobie?*, III Regionalne Dni Psychoterapii „W związku ze związkiem”, Toruń, 2015.

Dąbkowska M.: *Obraz własnego ciała u kobiet a akceptacja seksualna*, 4. Międzynarodowy Kongres Medyczny „Kobieta i mężczyzna, zdrowie reprodukcyjne i seksualne”, Gdynia, 2016.

Dąbkowska M.: *Jakość życia seksualnego kobiet: oczekiwania a rzeczywistość*, V Regionalne Dni Psychoterapii „Co by ciało chciało”, Toruń, 2017.

Swoistym zwieńczeniem opisanych działań – przede wszystkim tych najbardziej znacząco osadzonych w obszarze seksualności osób z niepełnosprawnością - było przygotowanie i publikacja monografii: *Wykorzystanie seksualne dziewcząt z niepełnosprawnością intelektualną* przedstawionej w niniejszym autoreferacie jako osiągnięcie naukowo-badawcze (por. p. 4).

Przedstawione usytuowanie refleksji i badań ściśle wynika ze zgromadzonych przeze mnie doświadczeń zawodowych, koresponduje z obranym kierunkiem kształcenia i drogami dokształcania oraz prowadzonymi przeze mnie zajęciami dydaktycznymi i realizowanymi projektami badawczymi. Ogółem mój dorobek składa się z 59 publikacji (po doktoracie 48).

W bazie Google Scholar odnotowanych zostało 12 cytowań. Po doktoracie liczba uzyskanych punktów z publikacji wyniosła 257.

Przedstawione efekty aktywności naukowej zaświadcza, że w mojej pracy staram się równoważyć działania o charakterze indywidualnym z działaniami zespołowymi. W moich doświadczeniach naukowych jest wiele wspólnych przedsięwzięć. W większości moich prezentacji badań na licznych konferencjach przedstawiałam tematy z perspektywy pedagoga specjalnego wśród przedstawicieli komplementarnych dziedzin nauki. Podejście pedagogiczne spotykało się z dużym zainteresowaniem, czego wyrazem jest m. in. powierzenie prowadzenia sesji na Konferencji Ogólnopolskiej. Było dla mnie również zaszczytem możliwość pełnienia funkcji sekretarza na konferencjach organizowanych przez Wydział Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Doświadczenie i wiedza pedagogiczna były też moim wkładem w realizację projektu wielodyscyplinarnego i międzynarodowego Unii Europejskiej DAPHNE III „Awareness raising and prevention on bullying among students: development and implementation of a school based training program for teachers”. W latach 2009 – 2011 byłam członkiem Zespołu Badawczego tego Programu realizowanego wśród dzieci 8 – 10 letnich przez Grecję, Cypr, Litwę i Polskę. Uczestniczyłam też w Projekcie MNiSW „Adaptacja narzędzi do diagnozy jakości otoczenia fizycznego i społecznego dzieci w wieku od 6. do 36. miesiąca życia” – pod kierownictwem prof. dr hab. E. Hornowskiej i prof. dr hab. A. I. Brzezińskiej, prowadzonym przez Zespół z Instytutu Psychologii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza. W latach 2001 – 2003 byłam członkiem zespołu lekarsko-psychologiczno-pedagogicznego prowadzącego w Toruniu polsko-amerykańskie badania RIS-USA-2001/2003 u dzieci z ADHD.

Ta dobra umiejętność współpracy w grupie i poruszanie się w obcojęzycznym *milieu* towarzyszy mi od studiów magisterskich realizowanych na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. W tamtym okresie miałam możliwość wyjazdu w ramach Programu Erasmus do Oldenburga, kontynuując studia pedagogiczne na Uniwersytecie Carl von Ossietzky. Z Programem tym związana jestem nadal prowadząc w wybranych latach w języku niemieckim zajęcia dydaktyczne z niektórymi wykładanymi przedmiotami.

Satysfakcję sprawił mi fakt akceptacji i zaufania, jakie odczułam ze strony Koleżanek i Kolegów Adiunktów z Wydziału Nauk Pedagogicznych UMK, którzy wskazali mnie jako swego przedstawiciela w Radzie Wydziału od września 2012 r. do września 2016 r. Od 2011

r. do 2012 r. pełniłam funkcję Kierownika Studiów Podyplomowych Pedagogiki Korekcyjno – Kompensacyjnej na UMK. Od 2017 r. do 2018 r. byłam też członkiem Komisji Dydaktycznej Wydziału Nauk Pedagogicznych UMK.

W podejmowanych przeze mnie działaniach naukowych, dydaktycznych, praktycznych sprzymierzeńcem w próbie mierzenia się z wieloma trudnościami jest możliwość poruszania się na styku trzech obszarów poznania: pedagogiki, psychologii oraz seksuologii. Podejmowana przeze mnie aktywność naukowo-badawcza obejmująca cztery wymienione obszary wynika właśnie z możliwości łączenia posiadanej wiedzy i doświadczenia. Swoistym zwornikiem tych dziedzin jest dla mnie pedagogika specjalna realizująca ideę kształtowania i towarzyszenia rozwojowi człowieka, zmagającego się przy swoich ograniczonych kompetencjach z dodatkowymi uciążliwościami, ale wspomagająca go nieustannie w osiągnięciu pełnego dobrostanu psychospołecznego.

Podjęcie interdyscyplinarne zostało silnie uobecnione w moim życiu zawodowym, gdzie zaszczytem było dla mnie powołanie mnie na członka Zespołu Pedagogiki Specjalnej funkcjonującego przy Komitecie Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk na kadencję 2015-2018/2019. Jestem też członkiem Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego od dnia 29. 04. 2016 r.

Mam również doświadczenie w pracy dydaktycznej na zróżnicowanych poziomach – prowadzę zajęcia na studiach licencjackich, magisterskich i podyplomowych. Piszę także recenzje prac licencjackich i magisterskich – od 2012 r. kierowałam pracą 117 Studentów; od 2010 r. recenzowałam 304 prace dyplomowe. Realizuję od lat corocznie dwukrotność pensum dydaktycznego. Jestem promotorem pomocniczym pracy doktorskiej z zakresu pedagogiki specjalnej związanej z tematyką ADHD.

Zapraszana jestem do prowadzenia wykładów i ćwiczeń na różnych Wydziałach Uniwersytetu z uwagi na unikatowość tematyki zajęć, konsekwentnie mieszcząc się w jednym nurcie – spinając graniczne obszary pedagogiki specjalnej, psychologii społecznej, psychoterapii systemowej, seksuologii. Prowadzę wykłady dla Kół Naukowych na Wydziale Prawa i Administracji, co spotyka się z dużym zainteresowaniem.

Moja praca naukowo-badawcza została doceniona, co znalazło swój wyraz w następującej nagrodzie: w 2014 r. uzyskałam I miejsce w VIII edycji konkursu „Kultury i Edukacji” za najlepszą książkę podejmującą problematykę kultury, społeczeństwa i edukacji.

Realizowana praca dydaktyczna spotyka się także z uznaniem nie tylko Studentów, co zaowocowało zarówno podziękowaniami za prowadzenie zajęć dydaktycznych, ale także nominacją w 2018 r. „Nauczyciel na Medal”.

Znajduję również możliwość realizowania swych pasji społecznikowskich: byłam Opiekunem Roku, służąc swą wiedzą pedagogiczną i psychologicznym wsparciem studentom I roku Wydziału Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; byłam także Opiekunem Studenckiego Koła Naukowego Pedagogów Sekcji Resocjalizacji na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, umiejętnie kierując dużym zespołem ludzkim i zaszczepiając Studentom potrzeby badawcze, ucząc poprawności metodologicznej przy ich realizacji. Od 2012 r. do 2018 r. pełniłam funkcję opiekuna praktyk z ramienia uczelni realizowanych przez Studentów Pedagogiki Specjalnej UMK, specjalność resocjalizacja. W mojej pracy starałam się także podejmować działania promocyjne na rzecz Uniwersytetu, uczestnicząc w wywiadach dotyczących problematyki seksualności człowieka prowadzonych przez dziennikarzy z lokalnych czasopism.

Warte podkreślenia jest, że w każdym przypadku podejmowane wspólne działania zawodowe, współuczestnictwo, dyskusje prowadzone w związku z nimi stawały się zaczynem, dzięki któremu możliwe było podejmowanie prac koncepcyjnych nad określonym projektem działania. W ostatnich latach szczególnie zintensyfikowałam działania indywidualne, jednak wyjątkowo doceniam i nie zarzucam prac zespołowych. Jestem bowiem przekonana, że obydwa rozwiązania – prace indywidualne, jak i kooperacyjne – są istotne dla współczesnej nauki, przedstawiają wymierną wartość, mimo, iż wymagają specyficznych kompetencji od osób się ich podejmujących.

Widoczne też jest w mojej aktywności stopniowe ogniskowanie się głównie wokół seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną. Wszystkie realizowane przeze mnie obszary problemowe z zakresu pedagogiki specjalnej nie zostały jednak zamknięte. Nadal istotne dla mnie są wątki poruszane przeze mnie w dotychczasowej pracy naukowo-badawczej będąc dla mnie inspiracją dla nowych działań.

Moje pasje naukowe, pracę dydaktyczną i działania organizacyjne staram się łączyć z życiem rodzinnym. Jestem matką dwojga dzieci: Stanisława lat 14 i Anny lat 11.

Bibliografia:

Becker M. (2001). *Sexuelle Gewalt gegen Mädchen mit geistiger Behinderung*. Heidelberg: Edition Schindele.

Beisert M. (2004). *Kazirodztwo. Rodzice w roli sprawców*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Beisert M. (2010). Wykorzystanie seksualne nieletnich – geneza, ofiary i sprawcy, następstwa. W: Z. Lew-Starowicz, V. Skrzypulec (red.). *Podstawy seksuologii*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 238-248.

Dąbkowska M. (2018). Konsekwencje doświadczenia wykorzystania seksualnego w dzieciństwie u osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną. *Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej*, 31, 220-231.

Denno, D. W. (1997). Sexuality, rape, and mental retardation. *University of Illinois Law Review*, 720, 315–434.

Finkelhor D. (1988). The Trauma of Child Sexual Abuse: Two Models. W: G. Wyatt, G. Powell (red.). *Lasting Effects of Child Sexual Abuse*. London: Sage Press.

Friedrich W. N. (1995). *Psychotherapy with sexually abused boys. An integrated approach*. London: Sage Publications.

Friedrich W. N. (1997). *Child sexual behavior inventory: professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

Hornowska E. (2001). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.

Kendall-Tackett K. A., Williams L. M., Finkelhor D. (1993). Impact of sexual abuse on children: a review and synthesis of recent empirical studies. *Psychological Bulletin*, 113, 2-11.

Lew-Starowicz Z., Stusiński J. (2015). Etyka w diagnostyce seksuologicznej i orzecznictwie sądowo-seksuologicznym. W: Z. Lew-Starowicz, A. Przyłuska-Fischer, J. Stusiński (red.). *Normy i kontrowersje etyczne w seksuologii*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Margasiński A. (2012). *Polska adaptacja FACES IV – Flexibility and Cohesion Evaluation Scales Davida H. Olsona*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.

Morano J. P. (2001). Sexual abuse of the mentally retarded patient: Medical and legal analysis for the primary care physician. *Journal of Clinical Psychiatry*, 3, 126–135.

Parchomiuk M. (2018). *Seksualność człowieka z niepełnosprawnością intelektualną*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Pastwa-Wojciechowska B. (2000). *Opiniowanie sądowo-psychologiczne w sprawach karnych*. Gdańsk, Wydawnictwo UG.

Przyłuska-Fischer A., Stusiński J., Lew-Starowicz Z. (2015). Etyczne aspekty badań naukowych w seksuologii. W: Z. Lew-Starowicz, A. Przyłuska-Fischer, J. Stusiński (red.). *Normy i kontrowersje etyczne w seksuologii*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 251-278.

Russell D. (1986). *The secret trauma: Incest in the lives of girls and women*. New York: Basic Books Press.

Seligman M. (1975). *Helplessness: On Depression, Development, and Death*. San Francisco: W.H. Freeman.

Seligman M. (1991). *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*. New York: Knopf.

Zielona-Jenek M., Chodecka A. (2010). *Jestem dziewczynką, jestem chłopcem*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Monika Beabela Dąbkowska